

Усов Олександр Володимирович –
здобувач кафедри економічної безпеки
Національної академії внутрішніх справ

ВИКОРИСТАННЯ ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ІНФОРМАЦІЙНИХ МАСИВІВ ПІД ЧАС ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ КРИМІНАЛЬНИМИ ПРАВОПОРУШЕННЯМИ

Розглянуто особливості використання оперативними підрозділами інформаційних масивів під час забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальними правопорушеннями.

Ключові слова: відшкодування шкоди; діяльність оперативних підрозділів; інформаційні масиви.

Рассмотрены особенности использования оперативными подразделениями информационных массивов при обеспечении возмещения вреда, причиненного уголовными преступлениями.

Ключевые слова: возмещение вреда; деятельность оперативных подразделений; информационные массивы.

The features use information files available units at providing compensation for harm caused by criminal offenses.

Keywords: compensation; activities of operational units; information files.

Більшість кримінальних правопорушень мають на меті отримання «прибутку», тобто практично будь-який склад правопорушення містить як складовий елемент корисливий мотив (за винятком хуліганських мотивів та помсти). Злочинець, досягнувши мети, отримує кошти або товарно-матеріальні цінності, які в подальшому використовує на власний розсуд, у тому числі й для ухилення від кримінальної відповідальності.

Окрім цього, злочинець, намагаючись приховати факт учинення правопорушення, маскує кримінальне походження коштів або товарно-матеріальних цінностей, тобто вчинює також інше кримінальне правопорушення (наприклад, легалізацію доходів, отриманих злочинним шляхом – ст. 209 КК України [1]).

Тому одним з головних завдань, поставлених перед системою кримінальної юстиції, є позбавлення злочинця можливості використовувати кошти, здобуті в результаті вчинення кримінального правопорушення. Таке завдання виконується кількома шляхами: по-перше, пошуком і конфіскацією доходів, отриманих злочинним шляхом (тобто протидією їх легалізації), а по-друге – відшкодуванням шкоди, заподіяної злочинами. Хоча під час аналізу тактики дій оперативних підрозділів та

реалізації завдань кримінальної юстиції можна дійти висновку, що низка правопорушень не спричиняє прямої матеріальної шкоди (наприклад, хабарництво, фіктивне підприємництво, більшість кримінальних правопорушень насильницької спрямованості тощо), усе одно вважається, що конфіскація коштів або товарно-матеріальних цінностей в особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, здійснюється з метою відшкодування шкоди, заподіяної злочинними діями.

Отже, можна стверджувати, що обидва шляхи спрямовані не тільки на відшкодування шкоди, а насамперед на позбавлення злочинця можливості використати здобуте злочинним шляхом (тобто звернути кошти або майно на власну користь) з одночасним отриманням інформації про місцезнаходження майна та коштів і вжиттям заходів щодо їх арешту і подальшої конфіскації.

Питання протидії легалізації доходів вивчали різні науковці, у тому числі й на монографічному рівні (О. С. Користін [2], С. Н. Баліна [3], А. Г. Семчук [4]), питання процесуальних дій щодо накладання арешту на вклади, цінності та інше майно розробляли інші вчені (І. Й. Гаюр [5], Л. А. Гарбовський [6]), але питання інформаційного забезпечення процесу відшкодування шкоди залишилося поза увагою і потребує наукового обґрунтування.

За радянських часів одним з найважливіших завдань, що стояло перед правоохоронними органами, було відшкодування шкоди, заподіяної правопорушеннями, і одним з найбільш дієвих шляхів досягнення цієї мети – контроль за витратами громадян. Тобто особа, старанно маскуючись, могла «заробляти гроші» шляхом учинення злочинів та різних правопорушень, але витратити ці кошти, не привертаючи уваги правоохоронних органів, не мала змоги. Така організація роботи не тільки переслідувала мету виявлення осіб, які живуть не на «трудові доходи», а й була неабияким профілактичним чинником, оскільки вчинення злочинів втрачало сенс за неможливості скористатися результатами.

В останні роки перебудови та в перші роки існування молодого незалежної держави, коли активно проходив процес накопичення первинного капіталу, активна діяльність правоохоронних органів щодо відстеження джерел його отримання була неvigідна деяким посадовим особам органів влади та управління, і тому це завдання повною мірою не виконувалося. Разом з тим, увесь цивілізований світ спрямовував свої зусилля на відшкодування, арешт і конфіскацію коштів, здобутих злочинним шляхом – тобто в розвинених державах стали активно займатися тим, чим займалися оперативні підрозділи, до компетенції яких входило викриття злочинів, що вчинялись у сфері економіки за радянських «готалітарних» часів. Навіть боротьба з «відмиванням» коштів, здобутих злочинним шляхом, ведеться не в окремій державі, а в цілих регіонах та на материках.

Радою Європи протягом останнього десятиріччя було прийнято низку законодавчих актів, спрямованих на пошук, арешт і конфіскацію

доходів, отриманих злочинним шляхом [7, с.10]: Типовий Указ «Про групу по боротьбі з відмиванням грошей, отриманих від наркотиків», Конвенцію «Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом», Директиву «Про запобігання використанню фінансової системи для відмивання грошей», Рекомендації фінансової політики з питань боротьби з відмиванням грошей.

До цих актів приєднуються не тільки європейські держави, а й держави з інших частин світу, наприклад, США, які на підставі вказаних актів та свого законодавства приймають закони, спрямовані на протидію «відмиванню» «брудних» коштів [8, с. 305–308]. Поступово, під тиском європейських країн законодавство України нівелюється до сучасного рівня (наприклад, прийнято Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом») [9].

Але напрацювання правоохоронних органів щодо ефективного застосування цих нормативних актів частково «застарілі», а частково «не підходять» для реалій сучасної правової держави. Правоохоронні органи на сучасному етапі напрацювали дієвий механізм застосування окремих заходів, відпрацювали шляхи та форми взаємодії між суб'єктами фінансового моніторингу обох рівнів та правоохоронними органами, зокрема оперативними підрозділами. Але ефективність залишається на низькому рівні, про що свідчить тенденція зростання кількості кримінальних правопорушень та їх якісна зміна, що, насамперед, полягає у збільшенні розмірів шкоди, заподіяної ними, насамперед тими, що вчиняються у сфері економіки.

Аналіз статистики МВС України за 2012 рік (розділ 12, форма І АВ) дає можливість порівняти ефективність відшкодування шкоди, спричиненої кримінальними правопорушеннями в цифрах. Усього встановлена сума матеріальних збитків сягає 43 315 717 650 грн (за всіма кримінальними правопорушеннями), відшкодовано збитків 4 66 749 844 грн (накладено арешт на суму 4 14 61 742 грн та вилучено коштів та майна на суму 1 153 892 грн) – тобто співвідношення між розміром збитків та розміром майна, на яке накладено арешт, – 9,4 %, між розміром арештованого та вилученого майна – 27,8 %, а співвідношення між розміром нанесених збитків та вилученого майна, за розміром якого ці збитки повинні бути відшкодовані, – 2,6 %. Така ситуація не може задовольняти систему кримінальної юстиції, оскільки ефективність зусиль оперативних підрозділів, слідчих, прокуратури, суддів, судових виконавців настільки мала, що, порівняно з розміром збитків разом з коштами, «заробленими» унаслідок «беззбиткових» злочинів, є практично нульовою.

Основним чинниками, що знижують ефективність цієї діяльності, за результатами опитування оперативних працівників, є:

відсутність нормативного врегулювання доступу оперативних підрозділів до інформаційних баз даних державних органів, які містять

інформацію про наявність та місцезнаходження коштів (та матеріальних цінностей), що належать фігуранту (53,7 %);

неможливість нормативно врегульованим шляхом отримати інформацію про наявність або місцезнаходження коштів (товарно-матеріальних цінностей) особи, до початку стосовно неї кримінального провадження (73,5 %);

неможливість використати можливості Держфінмоніторингу з метою виявлення, фіксації коштів та забезпечення їх відчуження до початку кримінального провадження без рішення суду (90,6 %);

відсутність нормативних положень, у яких би містилися обов'язки автоматичного надання інформації державними органами правоохоронним (наприклад, як суб'єкти первинного фінансового моніторингу надають інформацію про підозрілі фінансові операції до Держфінмоніторингу (56,4 %) [10]).

Ці чинники та ряд інших суттєво ускладнюють дії з відшкодування шкоди, заподіяної кримінальними правопорушеннями. Методики, що діяли раніше [11], створювалися на застарілій нормативній базі, оскільки Кримінальний процесуальний кодекс України [12] і ряд законів та інших нормативних актів змінили порядок реєстрації прав на всі види майна й порядок отримання інформації про його приналежність оперативними підрозділами.

Ураховуючи зазначені зміни, необхідний інший порядок використання окремих (новово створених) інформаційних масивів, у яких містяться відомості про наявність у конкретних осіб певного майна.

Одним з варіантів установлення наявності нерухомого майна в конкретної особи є отримання такої інформації в нотаріусів. За положеннями нового законодавства, що регламентує порядок реєстрації прав на нерухоме майно, нотаріуси мають доступ до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Власне такий доступ мають й інші особи, до числа яких Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [13] відносить: власників нерухомого майна або їх уповноважених осіб; спадкоємців (правонаступників – для юридичних осіб) або їх уповноважених осіб; осіб, в інтересах яких встановлено обтяження або їх уповноважених осіб (ст. 28). Відповідно, оперативні підрозділи не можуть звернутися до цих осіб, з урахуванням необхідності дотримуватися конспірації. Інформація з Державного реєстру прав про державну реєстрацію прав та їх обтяжень надається у формі витягу, інформаційної довідки та виписки. Інформаційну довідку з Державного реєстру прав на підставі письмового запиту мають право отримувати суд, органи місцевого самоврядування, органи внутрішніх справ, органи прокуратури, органи Державної податкової служби України, органи Служби безпеки України та інші органи державної влади (посадові особи), якщо запит зроблено у зв'язку зі здійсненням ними повноважень, визначених законом. Але до моменту початку кримінального провадження офіційний запит надати неможливо, а

після початку досудового розслідування орган державної реєстрації прав зобов'язаний за заявою власника або правовласника надавати йому інформацію у формі виписки про осіб, які отримали відомості про права та обтяження прав на нерухоме майно, що йому належить – тобто правовласник може встановити факт зацікавленості його майном правоохоронних органів і здійснити дії щодо його відчуження до моменту накладення арешту [14].

Стосовно ж нотаріуса, то він при здійсненні нотаріальних дій користується інформацією з Державного реєстру прав, порядок доступу до якого встановлює Міністерство юстиції України, і має можливість установити наявність у будь-якої особи нерухомого майна. Практично нотаріус наповнює Держреєстр інформацією про наявність речових прав на нерухоме майно (тобто є державним реєстратором під час укладання угоди щодо нерухомого майна, оскільки перед її укладанням здійснює внесення відомостей у реєстр), і одночасно має право користування Держреєстром (тобто є користувачем, оскільки в процесі встановлення власника та параметрів майна надає ряд запитів у реєстр). Нотаріус як користувач під час учинення нотаріальних дій з об'єктом нерухомого майна користується інформацією про зареєстровані речові права, їх обтяження на такий об'єкт із Державного реєстру прав, здійснює пошук відомостей про зареєстровані речові права, їх обтяження на об'єкт нерухомого майна в Державному реєстрі прав. За результатом такого пошуку користувач формує витяг з Державного реєстру прав, що залишається у справі державної нотаріальної контори чи приватного нотаріуса. Пошук необхідних відомостей у Державному реєстрі прав здійснюється відповідно до Порядку ведення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно за реєстраційним номером об'єкта нерухомого майна, за адресою об'єкта нерухомого майна, за кадастровим номером земельної ділянки, за номером запису. У разі здійснення пошуку відомостей про обтяження речових прав на нерухоме майно у спеціальному розділі Державного реєстру прав користувач додатково здійснює пошук за ідентифікаційними даними фізичної або юридичної особи. Перед здійсненням пошуку відомостей про зареєстровані речові права, їх обтяження на об'єкт нерухомого майна користувач вносить до Державного реєстру прав відомості про підставу користування інформацією з Державного реєстру прав (п. 1.4–1.5) [15].

Практично, у нотаріуса можна отримати відомості за такими параметрами: наявність записів у реєстрі, відомості про об'єкт нерухомого майна – реєстраційний номер, тип майна, адреси нерухомого майна, технічний опис майна, загальна вартість майна, наявність попередніх запитів, час і дата придбання майна, підстави виникнення прав на майно, місце укладання угоди, дані нотаріуса, який реєстрував угоду, інформація про попереднього власника, наявність попередніх обтяжень (наприклад, заборон на відчуження, установлених органами кримінальної юстиції) та підстави їх установлення та скасування, частка власності та підстави її

змін, співвласники, підстави та час їх виникнення, дані документів, що посвідчують особу, наявність обмежень, що можуть унеможливити арешт і конфіскацію майна (наприклад, перебування майна в реєстрі іпотек, наявність заборон на відчуження, у зв'язку з необхідністю задоволення цивільних суперечок, перебування в податковій заставі тощо), наявність відомостей про інші речові права. Аналіз зазначеної інформації надає можливість прийняти рішення про необхідність проведення оперативно-розшукових заходів та обрати тактику фіксації факту наявності майна, створення штучних обмежень (заборон) з метою уникнення відчуження майна до моменту прийняття рішення суддею про його арешт тощо.

Раніше таку інформацію оперативні підрозділи отримували з бюро технічної інвентаризації, і в цьому налагодженому процесі існували як позитивні, так і негативні моменти. До позитивних можна віднести можливість приховати факт звернення оперативних підрозділів за такою інформацією та можливість отримання інформації до порушення кримінальної справи; до негативних належать обмеженість інформації (порівняно з Держреєстром), оскільки інформаційна база Бюро технічної інвентаризації містила інформацію за об'єктами нерухомості тільки в межах міста або області. З появою централізованого обліку ситуація ускладнилася з таких причин: БП не передали інформацію до Держреєстру в електронному варіанті, тобто Держреєстр є неповним, а наповнюється за рахунок звернень нотаріусів (під час укладання ними угод щодо об'єктів нерухомості) та власників нерухомого майна; не визначено правові підстави отримання інформації з Держреєстру до моменту початку кримінального провадження; офіційно фіксується факт звернення користувача (наприклад, нотаріуса) до Держреєстру тощо. Тому необхідно визначити підстави та порядок звернення оперативних підрозділів до Держреєстру до початку кримінального провадження.

Окрім зазначеного, певні можливості виявлення майна надає реалізація положень Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції», який визначає необхідність декларування доходів осіб, уповноважених на виконання функцій держави, що здійснюється відповідно до Закону України «Про державну службу» (у ст. 13 якого передбачається щорічне подання відомостей про доходи за місцем служби). Але, якщо відомості про доходи, цінні папери, нерухоме та цінне рухоме майно і вклади в банках посадових осіб, зазначених у частині першій ст. 9 Закону України «Про державну службу» (посадових осіб вищих ешелонів влади) та членів їх сімей підлягають щорічній публікації в офіційних виданнях державних органів України, то декларації інших державних службовців залишаються в їх особових справах, де накопичуються роками. Грамотно налагоджена оперативно-службова діяльність дозволяє отримати (шляхом звернення до кадрових підрозділів) інформацію про наявність в особи коштів та майна (у тому числі й здобутих унаслідок учинення правопорушень). Декларація про доходи, зобов'язання фінансового характеру та майновий стан державного

службовця та особи, яка претендує на зайняття посади державного службовця, щодо себе та членів своєї сім'ї (Форма № 001-ДС, надалі – декларація), затверджена наказом Міністерства фінансів України від 6 березня 1997 р. № 58, містить таку інформацію:

доходи, одержані (нараховані) з джерел в Україні та за її межами за рік, загальна сума сукупного доходу, у гривнях, у тому числі: заробітна плата, інші виплати та винагороди, нараховані (виплачені) декларанту відповідно до умов трудового або цивільно-правового договору; дохід від викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики зі спорту; авторська винагорода; інші доходи від реалізації майнових прав інтелектуальної власності; дивіденди, проценти; матеріальна допомога; дарунки, призи, виграші; допомога по безробіттю; аліменти; спадщина; страхові виплати; страхові відшкодування; викупні суми та пенсійні виплати, що сплачені за договором страхування, недержавного пенсійного забезпечення та пенсійного вкладу; дохід від відчуження рухомого та нерухомого майна; дохід від провадження підприємницької та незалежної професійної діяльності; дохід від відчуження цінних паперів та корпоративних прав; дохід від передачі в оренду (строкове володіння та/або користування) майна, одержані (нараховані) з джерел за межами України фігурантом та членами його сім'ї;

відомості про нерухоме майно, що знаходиться в приватній власності: майно, що перебуває у власності, в оренді чи на іншому праві користування фігуранта (та членів його сім'ї), його місцезнаходження та витрати фігуранта на придбання такого майна або на користування ним (земельні ділянки; житлові будинки; квартири; садовий (дачний) будинок; гаражі; інше нерухоме майно);

відомості про транспортні засоби, що знаходяться в приватній власності фігуранта та членів його сім'ї: автомобілі легкові; автомобілі вантажні (спеціальні); водні засоби; повітряні судна; інші транспортні засоби;

відомості про вклади в банках, цінні папери та інші активи фігуранта та членів його сім'ї: сума коштів на рахунках у банках та інших фінансових установах; номінальна вартість цінних паперів; розмір внесків до статутного (складеного) капіталу товариства, підприємства, організації;

фінансові зобов'язання фігуранта та членів його сім'ї (та інші його витрати): добровільне страхування; недержавне пенсійне забезпечення; утримання майна; погашення основної суми позики (кредиту); погашення суми процентів за позикою (кредитом); інші витрати.

Аналіз зазначеної інформації (особливо з урахуванням можливості її відстежування в динаміці, оскільки декларація подається щороку і фігурант, надаючи відомості, не може передбачити свої майбутні «доходи» від учинення кримінальних правопорушень) надасть змогу не лише встановити факт появи незаконного доходу, а й виявити місцезнаходження майна, на яке може бути накладено арешт з метою подальшої конфіскації.

Таким чином, запропонований порядок використання оперативними підрозділами інформаційних масивів дозволить ефективніше забезпечувати відшкодування шкоди, заподіяної кримінальними правопорушеннями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний Кодекс України від 5 квіт. 2001 р. – ВВРУ, 2001. – № 25. – Ст. 209.

2. Користгін О. Є. Відмивання коштів: теоретико-правові засади протидії та запобігання в Україні : [моногр.] / Користгін О. Є. – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. – 448 с.

3. Розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом : [метод. рекомендації] / [Баліна С. Н., Шакун В. І., Семчук А. Г. та ін.]; за ред. В. І. Шакуна. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2003. – 86 с.

4. Семчук А. Г. Створення єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, як ефективний шлях протидії корупції / А. Г. Семчук, С. І. Ніколаюк, О. О. Шаповалов : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції [«Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності»], (Київ, 22–23 листоп. 2005 р.). – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. – С. 178–186.

5. Гаюрі І. Й. Накладення арешту на вклади, цінності та інше майно обвинуваченого : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 / І. Й. Гаюрі. – К., 2011. – 200 с.

6. Гарбовський Л. А. Забезпечення конфіскації грошових сум і майна, отриманих злочинним шляхом (міжнародно-правові аспекти) / Л. А. Гарбовський // Науковий вісник Національної академії державної податкової служби України (економіка, право). – Ірпінь, 2006. – № 3. – С. 248–255.

7. Протидія злочинам, що пов'язані з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом : науково-практичний посібник / [С. І. Ніколаюк, Д. Й. Никифорчук, А. Г. Семчук та ін.]. – К. : КНТ, 2006. – 374 с.

8. Інвестування нелегальних грошових коштів // Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію : зб. нормат. док. / [упоряд. М. І. Камлик та ін.]. – К. : Школяр, 1999. – 480 с.

9. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом : Закон України від 28 листоп. 2002 р. // ВВР України. – 2003. – № 1. – Ст. 2.

10. Про затвердження Порядку взяття на облік Державним департаментом фінансового моніторингу фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квіт. 2003 р. № 646 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.

11. Виявлення, документування та розслідування злочинів у сфері службової діяльності, розкрадання, хабарництва : [метод. рекомендації] // Збірник методичних рекомендацій з питань розкриття та розслідування злочинів слідчими та оперативними працівниками ОВС / [Захаров В. І.,

Шевченко В. Ф. та ін.]; під ред. П. В. Коляди. – К. : ГСУ МВС України, 2004. – С. 344–444.

12. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://gska2.rada.gov.ua>.

13. Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» : Закон України від 11 лют. 2010 р.

14. Про затвердження Порядку державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень і Порядку надання інформації з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 черв. 2011 р. № 703.

15. Про затвердження Порядку доступу нотаріусів до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно : наказ Міністерства юстиції України від 2 серп. 2011 р. № 1936а/5.